

JAROSLAV BURIAN

KE STYLISTICKÝM
A KOMPOZIČNÍM ZVLÁŠTNOSTEM
„OKUROVSKÉHO CYKLU“ M. GORKÉHO

V „okurovském cyklu“ je první kniha Městečko Okurov (z roku 1909) svého druhu rozvíjenou expozicí. Přestože v knize vystupuje celkem málo postav a že děj probíhá jen v několika málo zápletkách, tvoří tato expoziční se Životem Matveje Kožemjakina (z let 1909—1911) dílo románové povahy. Městečko Okurov otevírá pohled na děje Okurova globálně, v základních rysech a vývojových tendencích, kdežto Život Matveje Kožemjakina poskytuje podrobnější pohled do mikrokosmu života jednoho obyvatele Okurova a do mučivé pomalého vývoje pokrokového společenského myšlení provinciální Rusi. Těžko lze říci, čím by „okurovském cyklu“ byla neukončená Velká láska. Podobně jako v Životě Matveje Kožemjakina je také ve Velké lásce rozvíjen příběh postavy, která nezačíná v předchozím díle ústřední místo. Matvej Kožemjakin je v Městečku Okurově epizodickou figurou. Mihně se ve scénách bitky na náměstí a v ulicích Okurova po boku Tiunova. Ljubov Matuškinová, která měla být hlavní postavou Velké lásky, vystupuje pak v poslední (čtvrté) části Života Matveje Kožemjakina jako nadšená a zanicená představitelka mladého pokolení, které s pochopením pro minulost bude budovat šťastnější Rusko. Není tedy „okurovský cyklus“ trilogii zachycující okurovské děje v chronologickém sledu, nýbrž je to právě cyklus, který Životem Matveje Kožemjakina ukazuje cestu a Velkou láskou měl ukázat východisko z „nelidské okresní pustoty“, jak zní motto zvolené z F. M. Dostojevského pro Městečko Okurov.

„Okurovský cyklus“ je dílem, které přes téměř naturalistickou věrnost skutečnosti a až minuciózní zobrazování detailů otevírá pohled do hloubek lidského nitra, kde se pomalu, ale se železnou zákonitostí rodí nové chápání skutečnosti. Dílo není ukončeno, autor v něm neukázal masový rozvoj a šíření osvobozujících myšlenek marxistického myšlení také proto, že chtěl s neúprosnou pravdou ukázat, jak se Rusko „protrpělo k marxismu“ (Lenin). I zde, podobně jako např. ve hře Na dně a jinde, odráží autor skutečnost, že „utěšitelé z horních pater života měli spoustu dvojníků v nižších vrstvách...“¹ Gorkij i zde současně ukazuje, že život společnosti je nesmírně diferencován, že její vývoj jde často složitými oklikami, ale že je jednotný a nedělitelný.

Politické dění a myšlenkový vývoj Okurova, zaostalého provinčního městečka, nelze často označit termíny běžnými pro vyhraněné proudy, strany a zájmové skupiny v hlavních střediscích Ruska. V ději cyklu zachycuje autor spíše vzdálené ohlasy revolučních událostí a společenského vývoje v průmyslových a kulturních centrech. Vlny společenských hnutí doléhají do Okurova ve svérázné transformaci, opožděné a často zkreslené v soudech samostatných myslitelů a básníků. Jen částečně, pokud jde o celkový průběh děje, ale zato výrazně a s obsahovou úplností je život Okurova konfrontován se společenskou a životní situací v ostatním Rusku.

V takovém kompozičním podání, které je uplatněno v Životě Matveje Kožemjakina, jsou okurovské děje jakýmsi negativem, deformovaným patriarchálním způsobem života. Jeho deformovanost je vnímána na pozadí čtenářových životních zkušeností a v konfrontaci s názory revolucionářů vypovězených do Okurova. Současně však i v Okurově samém ukazuje autor síly, jež povedou k obrodě života, k likvidaci „okurovštiny“. Vývoj k tomuto vyústění je v dokončených knihách „okurovského cyklu“ ukázán jen ve svých tendencích (autor je sleduje v jejich sebe-nepatrnějších projevech). To se v kompozici obráží jistou zpomaleností, a to zejména v Životě Matveje Kožemjakina. Bezvýznamné děje, které charakterizují „historii“ Okurova svou brutální a nelidskou, jsou popisovány s velkou podrobností a množstvím detailů. (To je charakteristické i pro Kožemjakinovy deníkové zápisy.) V kompozici samé vzniká napětí, které je dáno hluboce lidským postojem autora (v Městečku Okurově) a vyprávěče toužícího po lidskosti (Matveje Kožemjakina) k drastické provinciální skutečnosti, téměř barbarské zaostalosti a nelidskosti.

Historická a politická významnost obsahu knih „okurovského cyklu“ je zdůrazňována také druhovými a stylistickými zvláštnostmi.

V knize Městečko Okurov pracuje autor s protikladem satiricky zaměřených pasáží popisu městečka (hlavně v úvodní kapitole) a událostí naplněných všední brutalitou každodenního

života. Úvodní partie vyprávění jsou koncipovány jako historickozeměpisný a sociologický popis městečka Okurova. Styl popisu je však záměrně porušován místy, ve kterých se jasně projevuje autorův záporný poměr k provinciální malosti a ubohosti Okurova. Satirický záměr vysvitá i ze zeměpisného popisu, v němž autor zdůrazňuje panenskost přírody okurovského okolí plného bažin, odřezávajícího město zvláště v zimě a za nepohody od ostatního světa. Líčení zimního Okurova je zesíleno obrazy odhalujícími jeho opuštěnost, pochmurnost a chlad za zimních nocí.

Tak je „porušena“ úvodní pasáž o Okurově, i když ani ta není stylisticky zcela neutrální. Encyklopedičnost úvodní části je rozbita již motem, dále srovnáním Okurova s rozmarnou hračkou ležící na široké svrasklé dlani. Sem spadají i některé místní názvy „znevažující“ výklad. Je to samo jméno Okurova, říčky Putanice atd. Podobně působí i výčet a popis historických památek Okurova. Starobylý kostelík s pestrými báněmi připomíná krinolínu, dvorec Vojevodiňových zpusťl a stal se stálem Felicatina nevěstince. Zpusťla i památná kaple spjatá s historií jednoho ze statkářů Bubnovových.

Největšího ostří však dosahuje satira Gorkého v líčení okurovských mešťanů, jejich činnosti a postavení. Tak se dovidáme, že líná říčka Putanice se vine mezi zoranými svahy k městu a rozděluje je ve dvě poloviny: Šichan, kde žijí „lepší“ lidé, a Zářečí, kde se choulí stavení drobných mešťáků. Na podzim pak městečko utmáká. (. . . люди выходят на улицы только по крайней нужде и, сидя дома, покорно ждут первого снега, играют в козла, дурачки, в свои козыри, слушают чтение пролога, минеи; а кое-где — и гражданских книг. (9, 7—8).

Satirický záměr spolu s vyličením nedůležitosti Okurova vysvitá z hromadného obrazu okurovských mešťáků, z výčtu a popisu zboží, které produkují oni a jejich rodiny: Мещане в городе юркие, но — сытенские; занимаются они торговлей красным и другим товаром на сельских ярмарках уезда, скупают пенку, пряжу, яйца, скот и сено для губернии; жены и дочери их вяжут из разноцветных шерстей туфли, кофты, шарфы, фуфайки и дорожные мешки, — это рукоделие издавна привила им монастырская школа, где почти все они учились грамоте. Город славится вязаньем, посылает его к Макарию на ярмарку, и, должно быть, эта работа развила у жителей любовь к яркой окраске домов.“ (9, 8)

V tomto stylu, tékajícím od předmětu k předmětu, od nedůležitého k důležitému a naopak, falešnou motivací zdůvodňujícím i důležité i nedůležité jevy parodují se staré paměti a kroniky sepsané autory blízkými svým duchem okurovštině; v takovém stylu pak líčení také pokračuje.

Zpočátku nevíme, v které epoše se děj bude odehrávat. Také datace „kulturně historickými“ detaily jsou dosti neurčitá. Autor se vyhýbá přímému označení doby. Děje a události v první části úvodu jsou takové povahy, že by se byly mohly odehrát i o sto i více let dříve. Tak dosahuje autor dojmu velké zaostalosti Okurova, stojatosti okurovského života. Každý rok na jaře pleji na hlavní ulici trestanci trávu mezi dlažebními kameny, vše se opakuje rok od roku. Celá desítky letí bydlí v určitých honosných domech lidé představující jednotlivé úřady.

Teprve až spisovatel cituje argument mešťanů pro založení gymnasia („Всех девок, видно, замуж не выдать, — стало быть, пусть идут на службу в учительницы!“ — 9, 9), dovidáme se, že jde o nedávný novovek. Přesná datace je uvedena vlastně teprve v pasáži následující bezprostředně po úvodní kapitole — připomíná se zde počátek války s Japonskem. Toto zpřesnění působí neočekávaně již také proto, že do této chvíle Okurov téměř neprojevuje žádné tendence probudit se ze své dřimoty a obvyklých zábav, jejichž líčení předchází. Gorkij popisuje „duchovní“ život Okurova: hru „špaček“, návštěvy artistů a pokoutních herců, koncerty Mazepantu kapely v „Lisabonu“ a na promenádě. Jen existence ochotnického spolku a jméno restaurantu datují děj do novější doby. Satiricky útočí na ubohost maloměsta i směšná hierarchie kabin v letní lázni.

Zářečí, chudou a zanedbanou čtvrt Okurova, odlišují od Šichanu sociální a jiné protiklady; ty však nejsou v líčené době ještě nijak ožehavé, vyúsťují do malicherného škorpení a bitek. Naopak, obě části města se vyžívají v prastarých drsných zábavách — pěstních zápasech na zamrzlé řece Putanici.

Při líčení Zářečí zdůrazňuje ekonomickou zaostalost Okurova. Vypočítává „povolání“ obyvatel vcelku a některá zvláště a důležitější zdůrazňuje. Весною, летом и осенью заречные жили сбором щавеля, земляники, охотой и ловлею птиц, делали веники, потом собирали грибы, бруснику, калину и клюкву — все это скупало у них городское мещанство. Человека три — в их числе Сима Девушкин — делали птичьих клетки и садки, семейство Пушкинарьев занималось плетением неводов, Стрельцовы работали из корневища березы шкатулки и уклады с мудреными секретгами. Семеро слобожан работало на войлочном заводе Сухобаева, девять человек валяло сапоги. Войлочники и валяльщики сапог пили водку чаще и больше других, а потому пользовались общим вниманием и уважением всех слобожан. (9, 10—11)

Ve městečku s takovým sociálním složením těžko ovšem mluvit o revolučním hnutí, tím méně o dělnickém revolučním hnutí. Pro tuto okolnost je charakteristické, jak spisovatel přímo ukazuje, že v ostatním Rusku, neprovinciálním, neokurovském se již dostaly ideje marxismu na pořad dne. V Okurově se ozve za změtené reakce na rusko-japonskou válku, za pozdní odezvy na bouře první ruské revoluce, jméno Marxe v šaškovsky aforistické replice doktora Rjachina³ na horlení telegrafisty Polji. Doktor zkrlesuje Marxovo učení mechanickým determinismem.

Po „sociologickém nářtku“ následuje vypsání mravů vzájemných styků města a Zářečí. Tuto čtvrt charakterizuje ta okolnost, že ji často navštěvuje policie kvůli krádežím, daním, exekucím, rvačkám. Spisovatel přitom nezapomíná na jednotu okurovské společnosti. „Různí jiní lidé“ (kromě policie) navštěvují Zářečí v noci, navštěvují Felicatin nevěstinec. Je to mužská honorace. Celý život maloměsta tone v malosti, hrubých zábavách a špině. Jen básník Děvuškin a svérázný myslitel Tiunov⁴ ze Zářečí představují plaché výhonky lidství, možné obrody a pokroku. Oni jsou vlastně spolu se svým antipodem — rváčem „hrdinou“ předměstí Vavilou Burmistrovem — hlavními nositeli děje. Stejně jako má Šichan své mínění o Zářečí, má i Zářečí své vlastní mínění o městě. Škodolibě si sděluje pletichy a neúspěchy honorace. Děvuškin a Tiunov stojí povzneseni nad soudy o jednotlivcích. Tiunov je uznávanou hlavou Zářečí a Děvuškin je považován za neškodného jurodivce.

Tiunov se vymyká se svým myslitelstvím z okurovské úrovně. Svou moudrost má z cest a toulek, z dvou knih „O vynálezcích věcí“ a ze „Stručné podívané na svět neboli malého Panoptika“. Tento svérázný encyklopedista vyjadřuje někdy jadrnou formou správné, revoluční myšlenky. Takový je soud Tiunova o penězích. Tiunov přemýšlí mnoho o Rusku a jeho osudech; vyslovuje názory blízké autorovi, např. když mluví o Rusku jako o zemi maloměst.

Ve městě i v bezprostředním samorostlém a svérázném okolí Tiunova je jeho filosofie v současné době nejpokročilejší ze všeho, co zde existuje. V tom spočívá velká důležitost Tiunova v historii města, v tom se však zračí také příznačná maloměstská slabost Okurova. Tiunov je poučen i o záležitostech politických lépe než řadovi zůstali měšťané. Za potulku seděl ve vězení se studenty; jejich písně dává za vzor poezii Simy Děvuškina. Jen Tiunov umí vysvětlit, co je to politika. (Политика — разное понимают, ... — Одни говорят: надобно всю землю крестьянам отдать; другие — нет, лучше все заводы рабочим; а третьи — отдайте, дескать, все нам, а мы уж разделим правильно! Все однако заботятся о благополучии людей... (9, 23)

Druhá část Městečka Okurova již opouští pole zevšeobecňujících úvah, popisů a líčení. Děj se konkrétně datuje (dobou rusko-japonské války). Jako názorovi protivníci tu vystupují Tiunov a Vavila Burmistrov. Tiunov je představitelem racionalistického, pokrokového chápání událostí, i když je vysvětluje jednostranně, zkrlesleně, nadvládou Němců v úřadech; Vavila Burmistrov, který se donedávna nezabýval politikou, tvrdí proti Tiunovovi, že „politika není pro měšťany“, a útočí po porážce Ruska na Tiunova s požadavkem, aby se zřetelně vyslovil. Tiunov naráží na „historickou práci“ Kožemjakina o měšťanstvu, prohlašuje, že měšťanstvo nemá své místo v ruské společnosti, a naznačuje, že se z užitečného stalo nepotřebným stavem. Podle Kožemjakina cituje, že ruskýž národ, мещане, — злоплененное сословие... (9, 29) Tiunov se staví záporně k tvrzení Vavily Burmistrova, že politika se měšťanů netýká.

Ve Vavilovi Burmistrovovi odhaluje Gorkij živelnost drobného měšťáka, člověka, který stojí sociálně na pokraji vydeděnosti. Spisovatel demaskuje „širokou ruskou duši“, jak byla propagována šovinistickými hesly. Tiunov ukazuje ve svém projevu, že vývoj měšťanů ústí do černosotněnství. To je v podstatě jediná přímá politická charakteristika, která se v knize vyskytuje. Hlavně proti černosotněnství a jeho nebezpečí je namířeno ostří knihy.

Gorkij považoval umění za sílu, která aktivně zasahuje do života společnosti, předbíhá vývoj a ukazuje budoucnost. Proto nehlubší pohled na Okurov a jeho problémy má Děvuškin, okurovský básník. Kritika, se kterou se Děvuškinovy verše setkávají, otvírá pohled na jednotlivé postavy. Většinou je jejich kritika charakterizuje jako okurovské nevzdělané maloměstáky, kteří z poezie znají nanejvýš žalmy. Tiunov doporučuje Děvuškinovi „široký verš“, dává mu přitom za příklad Někrasovovy verše o Volze. I Tiunov, který prošel světem a zná Rusko, označuje však jen jisté tendence v omezeném časovém úseku, tendence omezené i prostředím Okurova, v jehož pomalém vývoji se nemožou plně rozvíjet a projevit. V poměru k Děvuškinovi projevuje se Tiunov někdy jako dobrý rádce, někdy jako eklektik; za revoluce r. 1905 vystupuje Tiunov jako konzervativce, který nezná další cestu. Jak si Tiunov povede v rozhodujících střetnutích, Gorkij neříká. Naznačuje jen, jak složitý bude jeho vývoj.

Syžet románu je sestaven ze všedních příhod maloměsta, ať jsou jednotlivé epizody jakkoliv drastické. Konflikt mezi Vavilou Burmistrovem a básníkem Děvuškinem vzniká na zdánlivě banální základní žárlivosti pasáka holek Vavily k prostitutce Lodce, která miluje básníka Děvuškina. Lodčín vztah k Děvuškinovi je mělký a plytký. Autor však na vyústění této epizody

života básníka Děvuškina ukazuje, jak drastické okurovské maloměšťáctví rozbíjí a drtí svou tupostí každý rozběh buď úmyslně nebo bezděky. Vedle Tiunova je Děvuškin jediný talentovaný člověk v Okurově, kde nejmělejší představa o vzepětí lidského ducha je snění o sestrojení čajníku, který píšalou nebo zvoncep upozorní, že voda v něm dostoupila bodu varu. Vavila, zmítaný žárlivostí, zavraždí básníka Děvuškina.

Podobně také relativně pokrokové společenské myšlení Tiunova je pro svého nositele velkým nebezpečím. Je to opět Vavila, ztělesnění okurovského maloměšťáctví, který udává Tiunova okresnímu soudci Vormsovi.

Třetí část knihy otevírá pohled do společenských událostí městečka Okurova v době, kdy vrcholí reakce obyvatel na porážku Ruska v rusko-japonské válce. Je to pohled zobecnující. Spisovatel se snaží ukázat zásadní rozkol mezi obyvateli Okurova — na část domáhající se změny dosavadního stavu (i když formulace požadavků jsou nejasné a někdy obyvatelé ani k takovým formulacím nedospívají), a na černosotěnce, zámožné kupce a řemeslníky, kteří lpí na okurovských „tradicích“. I v těchto zobecnujících pohledech se setkáváme se známými osobnostmi Tiunovem, Vavilou, Lodkou a berním inspektorem Žukovem. Na pozadí epizod rozuzlení knihy mihne se hrdina dalšího svazku „okurovského cyklu“ — Matvej Kožemjakin. Zde již jsou všechny počiny postav i smysl jejich jednání přímo podřízeny probíhajícím společenským událostem, které jsou v Okurově ohlaselem bojů a akcí první ruské revoluce v hlavních městech. I Lodka ke své pomstě na berním správci Žukovovi využívá revolučních nálad chudiny — posílá dav, aby Žukovovi vytloukl okna. Vavila Burmistrov opouští své vězení a v naději, že mu bude zločin odpuštěn, motivuje bohatým měšťanům vraždu na Děvuškinovi politicky. Děvuškin prý byl hlavním žákem buřiče Tiunova. Proto se Burmistrov také účastní pogromu pořádaného černosotěnci proti pokrokové části města, shromážděné a roklující o událostech na náměstí.

Pro celkovou nevyvinutost a slabost pokrokového hnutí Okurova je do jisté míry příznačné i to, že zámožní měšťané — černosotěnci, kteří využili Vavilovy hrubé síly — odevzdávají po porážce pokrokových sil svého spojení do rukou policie. Nepotřebují se stále ještě opírat o jakékoliv spojení. Také jistota, s jakou berní správce Žukov vyhání vydírající jej prostitutku Lodku, svědčí o tom, že okurovská honorace nepovažuje své pozice za vratké. I jedna z replik v závěru (А бой в сем году рано начали — до михайлова — то дня еще недели две время... (9, 116) okurovsky řadí revoluční bouře mezi staré tradiční lidové ruské zábavy (pěsní zápasy na zamrzlých řekách, rybnících apod.). Také poslední obraz městečka Okurova v posledním odstavci zdá se uzavírat cyklickou kompoziční výstavbu díla (И все работал неутомимый человек, где-то на Петуховой горке, должно быть; он точно на весь город набивал тесный, крепкий обруч, упрямо и уверенно выстукивая: Тум-тум-тум... (9, 116).

Avšak kontrast staleté okurovské ztrnulosti a náhlých bouří je příliš veliký; replika jednoho z Okurovců a závěrečný odstavec charakterizují konzervativní snahy okurovské. Ledy se ne-sevřely navždy, obruč zcela jistě povolí pod společným náporom pokrokových sil celého Ruska. Přesvědčují nás o tom především verše básníka Děvuškina, které vyjadřují zoufalý, ale již velmi jasný protest lidí tonoucích v hmotné a mravní bidě okurovštiny. Svědčí o tom i další kniha cyklu Život Matveje Kožemjakina. (Motiv obruče, kola svírajícího vývoj Okurova se vrací v Životě Matveje Kožemjakina. Mezi mladými lidmi z okolí Ljubu Matuškinové vyskytuje se mladý krejčí Pračkin. Ten dospívá k názoru, že je třeba povstat proti krutému zacházení s lidmi a že je třeba roztrhnout železný kruh, který drží lidi v zajetí [9, 563]. Zde však má obraz svírajícího kruhu jinou, než výrazně kompoziční funkci.)

Gorkij jako by po Městečku Okurovu přiblížil život jednoho z obyvatel městečka zvětšovacím sklem. Kožemjakin je představitelem bohaté části patriarchálního hnízda, patří však svým životním údělem mezi ty zoufalce, o kterých psal básník Děvuškin v první knihu cyklu o Okurově Позади нас — леса, / Впереди — болото. / Господи! Промилуй нас! / Жить нам — неохота. (9, 14)

Život Matveje Kožemjakina je způsobem vyprávění do značné míry životopisem majitele prosvaznictví v Okurově. Kromě toho jsou do knihy začleněny Kožemjakinovy deníkové zápisy. Od dětských let, kdy se naučil psát, až do stáří vypisuje hrdina události života vlastního i příběhy ze svého okolí. Tento způsob vyprávění však nezabavuje příběh širší platnosti; Matvej Kožemjakin není sice typický obyvatel Okurova svým nitrem a smyšlením, ale co do výchovy je pevně zaklíněn do okurovského makrokosmu. Sám život Kožemjakinův, zejména jeho pořádek, je hluboce poznamenán, zmrzačen okurovskou bestialitou. Matvej Kožemjakin sám vypráví o hrozných událostech svého dětství a mládí s děsivou objektivitou, která pasívně uznává mravy Okurova za nezměnitelné. Kožemjakinovi jsou cizí názory okurovců, avšak i on je poután pokřivenou a surovou „morálkou“ okurovských maloměšťáků. Kromě smrti milované ženy — ma-

cechy, zvířecky ubité Kožemjakinovým otcem, není v životě hlavního hrdiny žádných dramatických příhod. Dalším důležitým údobím Kožemjakinova života je jeho neopětovaná láska k narodnické revolucionářce Mansurovové. Pobyt revolucionáře „strýce Marka“ v Kožemjakinově domě, ohlas první revoluce v Okurově a stařecká náklonnost k Ljubvi Matuskinové — tak pokračují mezníky Kožemjakinova života, významné body syžetu. Syžet sám je vybudován z událostí často všedních a drásavých svou každodenní brutalitou. Z bezvýznamných příhod osudů Matveje Kožemjagina vyvstává v úhrnu život miliónové vrstvy ruského lidu v celé gigantické prázdnotě a zoufalství. Drásavá monumentalita tohoto obrazu je v přímém protikladu k významu životního osudu Kožemjagina. Obraz Kožemjagina zlomeného tragickou láskou k Palaze, zavražděného jeho otcem, je naplněn tklivým lyrismem soucitu k životu pohaněnému nelidskou surovostí, jak je jí schopno okurovské měšťáctví.

Sám Matvej Kožemjakin nijak nevyčníká nad úroveň okurovských měšťanů. V tom je základ typičnosti jeho osudu. Na druhé straně od většiny svých okurovských spoluobčanů liší. V tom je jeho „netypičnost“ a v tom také spočívá možnost odrazit na jeho prožitcích, na tomto pozadí, zřídlost okurovského prostředí a blahodárné působení vypovězených revolucionářů. Matvej Kožemjakin je tedy svérázně intelektualizovaným hrdinou, je s to odrazit mravní pustoť maloměsta. Sociálně je tato postava blízká řadě obrazů „bílých vran své třídy“ z jiných děl M. Gorkého (Foma Gordějev, Ljutov, Jegor Bulyčov atd.). Kožemjakin nemá výbušnost a elán jedněch (Foma Gordějev, Jegor Bulyčov) ani rozpolcenost příkrývanou šaškovstvím, podivinstvím druhých (Ljutov atd.). Sám Kožemjakin se však zcela nezabývá a nemůže zbavit znaků, které ho určují jako kupce a podnikatele, člověka závislého na cizí práci. Projevuje se to v jeho promluvách v kroužku „strýce Marka“, kde Kožemjakin hovoří ve prospěch smíru tříd a stavů.

Třídní názorové znaky Kožemjakinovy dokreslují ho jako vnímavého, ale pasivního pozorovatele. Ony brzdí a nakonec definitivně zadržují jeho návrat do čínorodého života po hrzách prožitých v mládí. Zde se vytváří ono podivuhodné spojení individuálního a společenského, o němž mluví M. Gorkij v článku O *нэсас*.⁶

V silně lyrizovaném „spodním proudu“ v podtextu najdeme u Gorkého nejen vyznění epizod syžetu, konkrétních událostí, nýbrž i tuto reálnou danost sociálního původu. Je tu ovšem spjata s okurovským chápáním světa a života, s omezeným rozhledem maloměsta.

Postup M. Gorkého při vytváření postavy Kožemjagina by bylo možno nazvat deheroizací, kdyby se spisovatel snažil ukázat Kožemjagina jako typického Okurovce. Takto však autor ukazuje, kterak se mrzáčí a chudne hrdinovo nitro při styku s nelitostně chladným a krutým okolím. Krok za krokem — jako kaleidoskop zbavený barev — skládají se kolem Kožemjagina stále nové příběhy se stereotypními složkami: zuřivé rvačky, nesmyslné bití lidí, pohavní promiskuita, plná nechutných, s rozkoší zveřejňovaných podrobností. Tyto okolnosti srážejí hrdinu, původně zcela přímého člověka se zdravě dynamickým poměrem k životu, do pasivity a ubohého průměru maloměstské úrovně. Autor zde s bolestí pozoruje, jak jeho hrdina, který mohl lidsky rozkvet, ztrácí rozhled a tone ve všední okurovské nudě, zpeštěné občasnými výjezdy do okolních vesnic k hříšným „vojačkám“. Jako ořes přichází do těchto ustálených životních norem Kožemjakinova láska k narodnické revolucionářce Mansurovové. Je to zoufalejší a úpornější, že jde o Kožemjakinův beznadějný pokus být člověkem, který od života žádá a bere plnou míru lidského údělu. I v tomto smyslu později Matvej Kožemjakin vystupuje v kroužku „strýce Marka“. Mluví pro obecně lidskou soudržnost a lásku.

Kožemjakinův vztah k Mansurovové má však jednu, hlubší, společensky důležitou stránku. Kožemjakin si uvědomil, že dobří lidé jsou carským režimem pronásledováni. Proto jeho představy o lidském štěstí, ač samy o sobě velmi umírněné a plaché, jsou tak či onak spojovány s pokrokovými lidmi, představiteli revoluce. To se projevuje v samozřejmosti, s níž Kožemjakin přijímá na byt po Mansurovové dalšího vyhnance — „strýce Marka“. A v tom je také hluboký společenský význam obrazu Matveje Kožemjagina — postupná revolucionizace širokých mas, která zasahuje nejlepší představitele drobného provinciálního kupectva a řemeslnictva.

Proto také nejvýraznější projev třídní příslušnosti Matveje Kožemjagina není spojen s jeho vztahem k revolucionářům, nýbrž projevuje se nepřímou, v jeho výbuchu zárlivosti proti Maximovi. Avdotja Gorjušinová, druhá žena, která Kožemjagina upoutala, navštěvuje sice kroužek „strýce Marka“, neúčastní se však aktivně rokování a činnosti kroužku. Je zde poutána spíše přítomností Maximovou. Její pasivita, trpné podrobování se osudu spřízněnou Gorjušinovou vnitřně s Kožemjakinem. Kožemjakin je v této době uražen radikálním vystoupením Maxima proti sobě na schůzce kroužku. To však nevyvolává žádnou výraznou reakci. Teprve zvěst o vztahu Maxima a Gorjušinové přivede Kožemjagina k rozhodnutí propustit Maxima.

Až v posledním údobí života, ve stařecké náklonnosti k Ljubě Matuskinové najde Kožemjakin nové vtělení svého nedosažitelného ideálu. Kroužek kolem Ljuby, který se utvořil po zatčení provedených v kroužku „strýce Marka“, opět pracuje v blízkosti Matveje Kožemjagina,

na dvoře jeho domu. Ljuba sama je v této etapě života ochotna vše odpouštět, vysvětlit a omluvit. Vede ji k tomu její mládí, velká víra v člověka, která je obecná a neprošla dusnou zkouškou životní a revoluční zkušenosti. Matuskinová je však pro Kožemjakina vtělením duchovního mládí jdoucího vpřed. Zde se hrdina projevuje jako bytost pozorná k životu, neuzavírající se zneklidňujícím otázkám. Ukazuje se to zejména ve scénách odrážejících ohlas ruské revoluce r. 1905 v Okurově, kdy se Kožemjakin staví za její mladé hlasatele, kteří přišli do Okurova. Kožemjakin v době tohoto velkého historického přelomu vystupuje ze své pasivity a veřejně prohlašuje: *Брацты! Горожане! Приходят к нам молодые люди, юноши, чистые сердцем, будто ангелы приходят и говорят доброе, неслыханное, неведомое нам... Надо слушать их тихо, во внимании, с открытыми сердцами, пусть они не известны нам, они ведь потому не известны, что хорошего хотят, добро несут в сердцах, добро, неведомое нам...* (9, 592)

Tato připravenost vyslechnout nové učení dobra byla tím nejvyšším, čeho se Kožemjakin dobral a současně byla výzvou spisovatele k širokým vrstvám ruského lidu. Kožemjakin se dále kriticky staví ke své minulosti, k minulosti celého Okurova. *(Прожили мы жизнь, как во сне, ничего не сделав ни себе, ни людям, — вступают на наше место юноши... Дай господи не жить им так, как мы жили, не изведать того горя, кое нас съело, дай господи открыть им верные пути к добру — вот чего пожелаем...* (9, 593)

Příběh Matveje Kožemjakina je tedy do jisté míry analogií vývoje např. Fomy Gordějeva. Spisovatel však citlivě zachytil nejen rozdíly v charakteru nového typu, nýbrž především jinou motivaci jeho jednání. Foma Gordějev vyrostl ve velkých obchodních a průmyslových střediscích na Volze, je to člověk značného životního rozhledu, získaného ovšem každodenní empirií. Nemá sice životní moudrost a umírněnost Kožemjakinovu, má naopak prudký temperament mládí a nesmiřitelnost, ono „šlénství smělých“, které opěvuje M. Gorkij v Písní o bouřlivákovi. Foma poznává, že člověk k plnému štěstí potřebuje práci, kdežto Kožemjakin nepracuje. Ve Fomovi Gordějevovi je předjat rychlý vzestup ruského revolučního hnutí, jeho revoluční bojový elán. V Kožemjakinově vývoji ke stále hlubšímu chápání života hrají důležitou úlohu představitelé pracujícího lidu, vysloužilý voják Puškar, Tatar Šakir a zčásti také samostatný myslitel Tiunov. Kožemjakinovi se zdánlivě daří „tichou, pokojnou“ cestou aspoň částečně to, co se nezdařilo Fomovi Gordějevovi otevřenou vzpourou. Kožemjakin se do značné míry rozchází s buržoazií i vnitřně. Jeho duše však není prosta mateřských známek někdejšího spojení s buržoazií, jak o tom svědčí onen případ s domovníkem Maximem, kterému Kožemjakin dává propuštěním pocítit svou moc chlebodárců. V Kožemjakinově osobnosti však není oné planoucí nenávisti k penězům, k bohatství, k moci nad lidmi, všeho toho, co učinilo z Fomy Gordějeva smělého, popírače zahálčivého života, vykořisťovatelství, příživnictví na cizí práci. Foma Gordějev v tomto směru nejenom neguje i sebe, vlastní život, nýbrž i touží po krásě života, je uchvácen poznáním tvůrčí radosti práce. Foma Gordějev neguje, protože nechce právě ten život, ke kterému ho nutí jeho tídní přibuzenství. Je třeba zdůraznit, že rodné město Fomy Gordějeva je Okurovem jen zčásti, a to v přeneseném slova smyslu.⁷ Činy a jednání postav jsou v románu Foma Gordějev i v dílech „okurovského cyklu“ přesně a logicky důsledně motivovány. Vyplývají ze zákonitosti zobrazované (provinciální) skutečnosti a charakterů.

Oslabenost syžetové výstavby v dílech „okurovského cyklu“, a tedy také v „Životě Matveje Kožemjakina“, je zdánlivá.⁸ Vyvěrá z povahy zobrazované skutečnosti, hrdinova charakteru, způsobu života Kožemjakina a jeho okolí. Řada scén až nesmyslné surovosti, zběsilých psychických reakcí má své pevné vnitřní spojení v činech Vavily Burmistrova a zdůvodnění v okurovské zaostalosti.⁹

V kompozici díla Život Matveje Kožemjakina je pevně organizován základní ideový obsah knihy, odhaluje se zde retardovanost revolučního vývoje a přítom na druhé straně vývoje okurovské provincie k revoluci. Velmi důležitou úlohu zde hrají na jedné straně Kožemjakinovy zápisy a jejich předčítání, na druhé straně setkání s představiteli revoluce (Mansurovova, „Strýc Mark“ a Ljuba Matuskinová). Tyto tři životní milníky Kožemjakinova života nejen obracejí ideový vývoj hrdinův stále více k pochopení revoluce, znovu obohacují jeho zdeptané nitro, nýbrž i ukazují, jak se ruské revoluční hnutí stále více blíží skutečnosti, kterak je stále více právo svým obtížným úkolům.

Mansurovovou děsí okurovské barbarství. Tato revolucionářka se odvrací od velkých revolučních perspektív a jde cestou degenerujícího nacionalitv, cestou „drobné práce“. V kroužku „strýce Marka“ se již objevují i myšlenky blízké marxismu. V budoucnosti snad „strýc Mark“ přejde spolu s revolučními narodníky plně k marxismu.

Zatímco Mansurovovou Kožemjakinovy zápisy a sám Okurov zdrtily, je „strýc Mark“ mnohem více na výši svých úkolů, aktivně působí mezi okurovskou mládeží. Ljuba Matuskinová je pak velkým příslibem pro revoluční obrodu zapadlé provincie. Cení si Kožemjakinových zápisů jako lidského dokumentu, nemá k nim onen povýšený a přecitlivělý vztah jako Mansurovová, která

je ubita hrůzami Kožemjakina života a jeho okolí. Ljubov Matuškinová bude jistě v blízké budoucnosti pracovat se znalostí poměrů a zvláštností vývoje v provincii.

Duchovní tma provincie je pak v knize představena Markšou, hlasatelem pověr. Tato pro Gorkého „téměř symbolická postava“¹⁰ se svou filosofií vědomě udržuje strach z tajemných krutých sil, v jejichž existenci sama nevěří. Zde odhaluje Gorkij v „nižších poschodích života“ ponižující služebnost idealistické filosofie.

Pro dokreslení politické situace Okurova a syžetové linie Kožemjakina má velký význam postava Tiunova. Ten je, jak již bylo řečeno, v rozboru Městečka Okurova jedním z nejpokrokovějších obyvatel Okurova. V Životě Matveje Kožemjakina projevuje se místy velmi radikálně, např. ve svých soudech o církvi. Na druhé straně pak, a zde se odhaluje zpátečnická část názorů Tiunovových, je inspirátorem nedokonaného Kožemjakina pokusu o smíření s představiteli okurovské maloburžoazie a buržoazie. Tiunov tak v tomto údobí nahrává snahám okurovských boháčů o zachování třídní disciplíny. Omezenost životních zkušeností a prostředí způsobuje, že Tiunov není s to správně pochopit události ruské revoluce. V obavách o osud Ruska namáhavě hledá její smysl.

Pro rozuzlení románu má pak největší důležitost důsledně se rozvíjející linie příběhu Matveje Kožemjakina. Kožemjakina protestuje proti tuposti a zvržekosti života provinčního měšťáka, aniž důsledně odhaluje její kořeny, jako např. Foma Gordějev. Teprve život ve svém celku učí Kožemjakina tomu, co tvoří vlastní bohatství jeho osobnosti, připravenosti pro nové revoluční myšlenky, které jsou ztělesněním humanismu.

Proto je celý hrdinův život prolnut steskem, jak o něm píše sám Kožemjakin ve svých zápisech, de facto v jejich závěrech; citát z jeho deníku je umístěn v expozici románu: *Оканчивая воспоминания мои о жизни, столь жалостной и постыдной, с горем скажу, что не единожды чувствовал я, будто некая сила, мягко и неощутимо почти, толкала меня на путь иной, неведомый мне, но, вижу, несравнимо лучший того, коим я ныне дошел до смерти по леву дужовой и телесной, потому что все так идут. Но не понял я во-время наставительных и любовных усилий жизни и сопротивлялся им, ленивый раб, когда же благостная сила эта все-таки незаметно овладела мною — поздно было. Вкусая, вкусих мало меда и се — аз умираю.* (9, 121)

Tato retrospektivnost celé kompozice románu poznamenává vyprávění tónem hořkosti a rezignace na štěstí, rezignace prohráté hrdinovým přáním štěstí pro další generace. Z tohoto hlediska, co do tónu knihy je Matvej Kožemjakin daleko více „kajícím kupcem“ než Foma Gordějev, jehož pokání přechází ve zpouru.

Z citovaného sebeodhalení Matveje Kožemjakina vysvítá další kompoziční princip: převládající retardovanost děje, zakotvená v životních poměrech provinčního městečka, pozdní shledání hrdiny — nota bene z maloměstského prostředí — s pravdou revoluce. Na druhé straně pak se v pohybu kompozice projevují jistým zrychlením impulzy revolučních vln.

Na rozdíl od spádu děje a rychlého tempa vyprávění ve Fomovi Gordějevovi a ve Třech, obrází „okurovský cyklus“ a zejména Život Matveje Kožemjakina ve své retardované kompozici zpomalenost vývoje revolučnosti v ruské provincii.¹¹

POZNÁMKY

¹ М. Горький, *Собрание сочинений в тридцати томах*. ГИХЛ, Москва 1950—1956, т. 26, стр. 425.

² Takto jsou v textu článku citována podle vydání uvedeného v pozn. 1 díla M. Gorkého; první číslice označuje svazek, druhá stránku.

³ Viz o této postavě ve stati З. М. Карасик, *Записки доктора Ряхина*, Горьковские чтения 1949—1951, Москва, Изд. АН СССР, 1951, стр. 138—159 a v publikaci С. Касторский, *Повести М. Горького*. Советский писатель, Ленинград, 1960, стр. 45 сл.

⁴ Tato postava je v odborné literatuře vykládána dvojím způsobem. Jedni badatelé v ní spíše zdůrazňují její měšťanskou „okurovskou“ omezenost (viz např. Б. К. Михайловский—Е. Тагер, *Творчество М. Горького*, издание второе, дополненное, Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, Москва, 1954, стр. 128—129), jiní naopak zdůrazňují její poměrnou (se zřetelím k Okurovu) názorovou pokrokovost a vyspělost (např. А. Мясников, М. Горький. ГИХЛИ, Москва 1953, стр. 333). Stanovisko badatelů je určeno tím, že ve výkladu autorova záměru se zdůrazňuje buď tendence demaskující zaostalost a politické nebezpečí Okurova nebo postupné probouzení zdravých sil. Domníváme se, že nové světlo do otázky vnáší výklad S. Kastorského (v publikaci С. Касторский, *Повести М. Горького*. Советский писатель, Ленинград, 1960),

kteřý vykládá Tiunova jako postavu myslitele-samouka; viz o tom op. cit. 73 násl. Je třeba však zdůraznit, že v Tiunovovi M. Gorkij varoval před možným vývojem i poměrně pokrokových sil měšťanské provincie doprava.

⁵ Postavu Děvuškina vykládá S. Kastorskij (v op. cit., str. 61) na základě materiálů z archívu A. I. Jacimirského o básněích samoucích, jejichž činnost M. Gorkij důvěrně znal.

⁶ М. Горький, op. cit., str. 415 násl.

⁷ С. Касторский, op. cit., str. 94 násl.

⁸ Na nesprávnost názoru o uvolněnosti fabule Měštečka Okurova ukazuje B. V. Michajlovskij v op. cit., str. 127.

⁹ Tyto okolnosti nebere v úvahu M. Kundera ve své knize *Umění románu. Cesta Vladislava Vančury za velkou epikou*, vyd. Československý spisovatel, Praha 1960, str. 45—48. Proto kauzalitu děje vidí jen ve vývoji hlavní postavy. M. Kundera však, zřejmě kontaminuje Fomu Gordějeva a Tři s díly „okurovského cyklu“. Proto také nelze souhlasit s jeho pojetím hlavní postavy (M. Kožemjakina) jako veskrze tragické (M. Kundera, op. cit., str. 45).

¹⁰ М. Горький, op. cit., str. 635.

¹¹ Viz co o tom praví B. V. Michajlovskij; v op. cit. na str. 132 píše, kterak autor pozoruje „молекулярные процессы“.

K stylistickým i kompozičním особенностям произведений „окуровского цикла“ М. Горького

V nastojící статье autor zabývá se některými stylistickými i kompozičními osobnostmi produkcí „okurovského cyklu“. Izobražаемые события не переходят из книги в книгу в хронической последовательности. В первой книге цикла („Городке Окурове“) дана обща́я картина событий первой русской революции в провинции; во второй книге показаны первые шаги на пути к уничтожению противоречий и отсталости уездной Руси.

Жизнь Окурова сопоставляется отчасти с общественно-политической ситуацией в экономических и политических центрах России. В такой планировке композиции, присущей в особенности „Жизни Матвея Кожемякина“, окуровские события представляют своего рода негатив, деформированный патриархальным укладом жизни. Его деформация выступает особенно в сопоставлении со взглядами революционеров, сосланных в Окуров. Но, М. Горький одновременно показывает также в самом Окурове силы, которые приведут к возрождению жизни, к ликвидации „окуровщины“. Путь к такой исторической развязке показан в законченных произведениях „окуровского цикла“ только в своих начальных тенденциях, которые автор раскрывает в малейших проявлениях. В композиции это отражается известной замедленностью действия, прежде всего, „Жизни Матвея Кожемякина“.

В дальнейшем автор статьи обращает внимание на сатирическую заостренность особенно вводной части „Городка Окурова“, в которой пародируется стиль историко-географических и социологических описаний изображаемой эпохи. Этот стиль „нарушается“ отбором местных названий и стилем, подражающим языку мемуаров и хроник, близких по духу „окуровщине“.

М. Горький подчеркивает экономическую и политическую отсталость окуровской провинции также отбором в водной части таких деталей, которые можно отнести и к гораздо более раннему времени.

Затем в статье дается характеристика фабулы и сюжета.

Несмотря на то, что поднимающиеся силы Окурова, процесс самознания которых только еще начинается, потерпели крушение в столкновении с черносотенцами, контраст вековой спячки Окурова и вдруг начавшихся волнений очень выразителен; цикличность некоторых приемов композиции раскрывает тщетные усилия окуровской реакции.

В статье обращается внимание на развитие некоторых персонажей в „Жизни Матвея Кожемякина“. Автор занимается в особенности эволюцией главного героя, его социальной и индивидуальной характеристикой в связи с окуровской действительностью и деятельностью революционеров в Окурове.

Автор статьи в противоположность взгляду, высказанному в чешском литературоведении, показывает, что также в „Жизни Матвея Кожемякина“ ослабление связи между отдельными эпизодами является только видимостью. Речь идет прежде всего о своеобразии изображаемой действительности и характеров.

Zu der Stil- und Kompositionseigenart des „Okurow-Zyklus“ von Maxim Gorki

Im vorliegenden Artikel befaßt sich der Verfasser mit einigen stil- und kompositionsmäßigen Zügen des „Städtchens Okurow“ und des „Lebens des Matwej Koshemjakin“. Der „Okurow-Zyklus“ samt der unvollendet gebliebenen „Großen Liebe“ schildert die Ereignisse des Lebens in Okurow nicht in chronologischer Folge. Das erste Buch gibt einen Gesamtblick auf den Widerhall, den die Revolution von 1905 in der russischen Provinz hervorgerufen hat. Das zweite Buch spiegelt dann die Suche nach einem Ausweg aus den Widersprüchen der rückständigen Provinz wider. Das Leben in Okurow wird der gesellschaftlichen Situation in den ökonomischen und gesellschaftlichen Zentren Rußland nur teilweise gegenübergestellt. In einer derartig entworfenen Komposition, die im „Leben des Matwej Koshemjakin“ zur Geltung kommt, sind die Geschehnisse von Okurow nur eine Art Negativbild, das durch die patriarchalische Lebensweise deformiert wurde. Diese Deformation wird mittels der Konfrontation mit den Ansichten der Revolutionäre dargestellt, die nach Okurow verbannt sind. Allerdings weist Gorki auf Kräfte hin, die zu einer Wiedergeburt des Lebens, zur Liquidierung der „okurowschtina“ (Geist von Okurow) führen werden. Die Entwicklung, die zu diesem Ausgang führen wird, ist in den zu Ende gebrachten Büchern des „Okurow-Zyklus“ nur hinsichtlich der Tendenzen skizziert, den der Schriftsteller bis in ihre geringfügigen Kleinigkeiten hinein nachgeht. Dies spiegelt sich in bezug auf die Komposition in einer gewissen Verlangsamung wider, namentlich im „Leben des Matwej Koshemjakin“.

Ferner wendet der Verfasser seine Aufmerksamkeit, insbesondere in den einleitenden Absätzen des „Städtchens Okurow“, einer satirischen Verschärfung des Stils zu, wo der Stil historisch-geographischer und soziologischer Beschreibungen parodiert wird. Dieser Stil wird funktionsmäßig „gestört“, wenn Gorki Ortsnamen und einen Stil wählt, der die alten Chronisten parodiert. Auf diese Weise unterstreicht er die ökonomische und gesellschaftliche Rückständigkeit der Provinz; er statet die einleitenden Abschnitte mit solchen historischen Details aus, die sich auf eine weit davorliegende Zeit beziehen.

Ferner wird im Artikel das System von Gestalten analysiert, die Fabel und das Sujet charakterisiert. Obwohl die fortschrittlichen Kräfte von Okurow, die sich erst jetzt ihrer Existenz allmählich bewußt werden, im Renkontre mit den tschernosotnjenzy eine Niederlage erlitten haben, ist der Kontrast zwischen einer durch Jahrhunderte währenden Ruhe von Okurow und den plötzlich ausbrechenden Stürmen nur allzu bestimmt; das Zyklische der Komposition ist nur scheinbar.

Sodann wird die Aufmerksamkeit der Weiterentwicklung von einigen Gestalten des „Lebens des Matwej Koshemjakin“ zugewendet. Der Verfasser befaßt sich namentlich mit der Evolution des Haupthelden und dessen sozialer und individueller Charakteristik im Zusammenhang mit der Okurower Wirklichkeit und mit der Betätigung der Revolutionäre in Okurow.

Der Verfasser weist im Gegensatz zu einer in der tschechischen Literaturwissenschaft aufgenommenen Ansicht auch hier darauf hin, daß eine Abschwächung des Sujets auch in den Werken des „Okurow-Zyklus“ nur scheinbar ist. Sie resultiert aus der Eigenart der geschilderten Wirklichkeit und den dargestellten Charakteren.

Übersetzt von R. Merta.

